

Dragomir VUJIČIĆ, Sarajevo

OPŠTI POGLED NA REZULTATE DOSADAŠNJIH ISPITIVANJA CRNOGORSKIH GOVORA

Da na samom početku istaknem: ovo izlaganje — u osnovi — biće *s a m o u v o d n o* i vjerovatno će biti i mnogo uže od onoga što je u naslovu rečeno, i to iz prostog razloga što moje skromne mogućnosti nadraستا čak i pokušaj davanja »opštijeg pogleda« na dosadašnja ispitivanja crnogorskih govora, a da i ne govorim o davanju nekakve ocjene o rezultatima tih ispitivanja. Na sreću, u tom će mi pomoći akademik Ivić, prof. Pešikan, dr D. Čupić, pa i ostali referati. Zato moje namjere i ne sežu dalje od želje da pokušam dati neke podsticaje koji bi nam mogli u izvjesnom smislu poslužiti za vođenje naučne rasprave na jednom, po opštoj želji, naučnom nivou kakav ova institucija u kojoj održavamo Naučni skup očekuje i od nas zahtijeva. Ovo ističem zato što sam duboko uvjeren da bi sve ono što izlazi izvan okvira dijalektoloških razmatranja na ovom Naučnom skupu u osnovi svojoj bilo nemotivisano i nevezano za utvrđenu tematiku Skupa. Dorečeni je kazano: u ovoj prilici ne interesuju nas nekakve rasprave o standardizaciji književnojezičkog izraza na temelju povezivanja njegovog sa crnogorskim dijalekatskim izrazom. Naravno, i o tome se smireno i naučno može razgovarati, ali je odveć mnogo i drugih prilika da se o tim pitanjima razgovara i raspravlja, a ovu priliku željeli bismo da rezervišemo *s a m o* za razgovor o ispitivosti i daljem ispitivanju crnogorskog dijalekatskog kompleksa, pa možda i o tome koliko crnogorsko područje predstavlja ili »ne predstavlja osobenu dijalekatsku zonu na srpskohrvatskom odn. štokavskom prostoru« i koliko se uklapa u tzv. »istočnodinarsku« dijalekatsku oblast, o čemu je sa dosta naučne akribičnosti u posljednje vrijeme i pisano.¹

¹ Ovdje, prije svega, mislimo na rad M. Pešikana: *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*, Zbornik na filologiju i lingvistiku XXII/1, Matice srpska, Novi Sad 1979, str. 149. i dalje.

U tom pravcu kad usmjerimo naša interesovanja, onda moramo poći malo poizdalje i pratiti proučavanje crnogorskih govora u sklopu razvoja srpskohrvatske dijaletkologije uopšte.

Gledana u vremenskoj perspektivi od momenata kada se počela osamostaljavati i sve više postajati zasebna lingvistička disciplina, srpskohrvatska dijaletkologija jedva da ima iza sebe nešto više od tri četvrtine vijeka sopstvenog razvitka, a ipak ima, kako je to već konstatovano, i lijepih ostvarenja i lijepu tradiciju i — osobito se to danas može reći — poprilično širok krug poslenika. Nema sumnje da je srećna okolnost to što je već u njene same početke i osnove ugrađena sva širina koncepcija takvih filologa i lingvista kakvi su bili Aleksandar Belić, Milan Rešetar, Stjepan Ivšić i drugi uistinu veliki poslenici naše lingvističke nauke. To stoji kao nepobitna istina, pa zato ne bismo smjeli da se i u ovoj prilici ne prisjetimo da se iz njihovih pera pojavljuju prve naučno zasnovane klasifikacije naših dijalekata (recimo, Belićeva *Dialektologičeskaja karta serbskago jazyka*, Sankt-peterburg 1906), zatim podaci o osnovnim osobinama tih dijalekata (pored ostalog, u poznatom djelu M. Rešetara: *Der štokavische Dialekt*, Wien 1907, u radovima A. Belića: *O srpskim ili hrvatskim dijaletima*, Glas SKA LXXVIII, Beograd 1908; *Osnovne crte istorijskog razvitka srpskog jezika*, Godišnjak SKA XXII za 1908. i 1909; *Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie*, Rocznik slawistyczny IV, Kraków 1910; *Štokavski dijaekat*, Narodna enciplopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka IV, Zagreb 1929; zatim u opet dobro poznatom radu S. Ivšića: *Današnji posavski govor*, Rad JAZU, knj. 196/1913. i 157/1913, — itd.), pa čak i prvi nacrti kvestionara za ispitivanje naših narodnih govora (Rešetarova *Pitaña o govoru prostoga naroda*, koje je izdala Direkcija bosanskohercegovačkog Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1897).

Složićemo se u tome da bi pred ovim skupom bilo suvišno davati ocjene o toj dijaletološkoj literaturi, i to iz prostog razloga što je ona i kod nas i van granica naše zemlje poznata dosta dobro i što su o njoj već odavno data kvalifikovanija mišljenja, koja u svakom pogledu nadržavaju mogućnosti moje stručne i naučne ocjene. Jer, o onoj ranijoj srpskohrvatskoj dijaletološkoj literaturi nalazimo Belićev osvrt u raspravi *Jezičko jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kod Đure Daničića i njegovih savremenika* (Daničićev zbornik, Posebna izdanja SKA LX, 1925), a o onoj nešto docnijoj u opsežnijim i sintetičkim radovima istaknutih savremenih srpskohrvatskih dijaletologa: prije svega, u *Dijalektologiji srpskohrvatskog jezika — Uvod i štokavsko narečje* (Matica srpska, Novi Sad 1956) prof. Ivšića, zatim u radu istog autora: *O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata* (Književnost i jezik, god. X, br. 1, Beograd 1963), u radu prof. Brozovića: *Tri razdoblja u razvitku naše dijaletologije* (Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, I Razdio lingvističko-filološki, 1959/1960, Za-

dar 1960), te prof. A. Pece: *Razvitak dijalektologije na srpskohrvatskom jezičkom području* (Naučni sastanak slavista u Vukove dane 3, Beograd—Tršić—Novi Sad, 13—18. IX 1973), u njegovom *Pregledu srpskohrvatskih dijalekata* (Naučna knjiga, Beograd 1978), pa i u radu autora ovih redaka: *Dosadašnja dijalektološka istraživanja u Bosni i Hercegovini i osvrt na proučenost bosansko-hercegovačkih govora*, koji je objavljen u ediciji *Studia linguistica Polono-Jugoslavica I* (Polska Akademiya Nauk, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1980).

Nema stvarne potrebe da dalje duljimo i uopšteno govorimo o srpskohrvatskoj dijalektologiji i njenim razvojnim putevima između dva rata i, osobito, poslije II svjetskog rata, kada ona pravi vrlo vidljiv zaokret u pravcu ispitivanja samih govora, kada se sve više afirmiše misao o neophodnosti terenskih ispitivanja, kada je na terenima sve više istraživača koji dolaze do novih činjenica i podataka i — napokon — kada se intenzivira rad na lingvističkoj geografiji. Zahvaljujući svemu tome, kako je istakao na jednom mjestu i prof. Ivić, »dogodilo se da su u posljednje vreme mnogi naši pojmovi o odnosima među dijalektima i njihovoj istoriji pretrpeli bitne izmene.«² Iako se u te tokove i razvitak srpskohrvatske dijalektologije uklapa i ispitivanje crnogorskih govora, u ovoj prilici daleko sam od mogućnosti da o svemu tome govorim već i zato što nam je u centru pažnje sumiranje ispitivosti narodnih govora u Crnoj Gori.

Odmah da kažem: crnogorski govori su od poodavno predmet dosta intenzivnih izučavanja i na sinhronijskom i na dijahronom planu. Čini mi se da su dva ozbiljna razloga omogućavala i podsticala takva izučavanja.

Prvo, mnogi od naših srpskohrvatskih jezičkih stručnjaka, i to vrlo uglednih jezičkih stručnjaka i filologa, rođeni su upravo ovđe, na crnogorskom tlu, i neće biti pretjerano i neskromno ako kažem da su uz svu bistrinu ponijeli iz ovih crnogorskih krajeva i izvanredan osjećaj za jezik, za živu riječ, za izuzetno bogatu baštinu predanja, da su bili u prilici i mogućnosti da apsorbuju i ponesu u sebi jezgrovit jezički izraz sa jednog od najbogatijih vrela govorenja i kazivanja.

Drugi ozbiljan momenat koji je podsticao ne samo naučne radnike što su rođeni u Crnoj Gori nego i najistaknutije jugoslovenske, pa i ne samo jugoslovenske, lingviste da proučavaju crnogorske govore nalazi se u samoj činjenici da su ti govori neodoljivo privlačili nizom svojih osobnosti, u prvom redu svojom arhaičnošću i istovremeno svojim bogatstvom, svojom osebužnošću narodnog izraza. Prisjetimo se, crnogorske govore su proučavali ili pisali o njima i Pavle Rovinskij, i Aleksandar Belić, i Milan Rešetar, i Branko Miletić, i M. Malecki,

² *Srpskohrvatska dijalektologija u najnovijem periodu*, Književnost i jezik IX/1, 1962, str. 17.

i Danilo Vušović, i Jovan Vuković, i Radomir Aleksić, i Luka Vujović, i Mihailo Stevanović, i Radosav Bošković, i Pavle Ivić i Mitar Pešikan — da pomenem barem samo neke od onih čiji je naučni rad već završen ili je, kad su u pitanju navedeni živi autori, već u velikoj mjeni afirmisan.

Arhaičnost mnogih govornih crta u tzv. starocrnogorskim govorima morala je privlačiti pažnju ne malog broja lingvista, osobito u vrijeme proučavanja i utvrđivanja osnovnih pravaca razvitka i formiranja naših dijalekata, odnosno u vrijeme postavljanja temelja našoj istorijskoj dijalektologiji i istoriji jezika u cjelini. Nalaženi su u crnogorskim govorima lijepi podaci i potvrde koji su mozaički sklapani i povezivani na istorijskom putu razvoja srpskohrvatskih govora i dijalekata. Doduše, ovo karakteriše i čitavu srpskohrvatsku dijalektologiju, koja je — kako je primijetio i Per Jacobsen — »posle Vuka uglavnom /je/ bila istorijski opredeljena. Dijalektolozi su se najviše interesovali za istorijski razvitak i u stvari najviše upotrebljavali dijalekte za rasvetljavanje istorije srpskohrvatskog jezika i podělili i okarakterisali dijalekte po istorijskim kriterijumima. Naročito ih je interesovao razvitak akcenta, starog jata, poluglasnika, padežnih nastavaka itd.«³

Kako je poznato, istorijske okolnosti u toku niza vijekova uslovile su na području današnje Crne Gore postojanje — da se makar i grubo i površno izrazim — dva različita govorna tipa, koje razgraničava i diferencira u prvom redu akcentuacija, sa kojom se povezuje manje ili više dosljedno i izvjestan broj drugih dijalekatskih crta i osobina. To su, na jednoj strani, tzv. *starocrnogorski govori* i, na drugoj, govori sjeverozapadne Crne Gore — tzv. *govori istočnohercegovačkog tipa*. Kad sam rekao da su ovo po mnogo čemu površna i gruba razmeđavanja, onda sam imao na umu nekoliko stvari: 1) da su govorne zone, naročito one koje označavamo starocrnogorskim govorima, i same međusobno dosta nejednake po nizu svojih govornih crta, 2) da su nekadašnja migraciona i druga pomjeranja stanovništva na tlu Crne Gore i plemenske granice morali ostaviti određene tragove i u dijalekatskom kompleksu, odnosno u pojedinim lokalnim govorima i 3) da su, osobito u poslijeratnom periodu, naglašen razvitak školstva i sredstava informisanja, zatim masovna pomjeranja iz sela u gradove i povremena vraćanja iz gradova u sela na odmore i privremene boravke takođe uticali ako ne na pomjeranje govornih granica — onda svakako na nešto osjetnije mijenjanje govornih osobenosti (osobito u oblasti leksike i akcenta).

Čini mi se da bi dobro bilo imati na umu i činjenicu da crnogorsko stanovništvo nije se iseljavalo i raseljavalo samo zbog turskih osvajanja. Ono se pomjeralo van granica Crne Gore i u

³ P. Jacobsen: *Sistem izraza katunskog govora*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XIII/2, Novi Sad 1970, str. 247.

brdske crnogorske krajeve i zbog toga, ali je tih pomjeranja u oba pravca bilo vrlo mnogo i poslije hercegovačkog ustanka, što mi ispitujući bosansko-hercegovačke govore dosta dobro uočavamo. Mnogi od bosanskih doseljenika da ne kažem i danas, ali sve do nedavno su imali i posjećivali svoje rođake u Crnoj Gori.

Kako sam već rekao, poveliki je broj autora koji su ispitali crnogorske govore. Da i ne govorimo o činjenici da objavljeni radovi o crnogorskim govorima danas čine i predstavljaju prilično opsežnu bibliografiju, što će nam, siguran sam, šire i kompleksnije predočiti D. Čupić. Zato će biti dovoljno ako ja samo pomenem neke od tih autora što su nas, uistinu, zadužili zabilježnim značajnim dijalekatskim podacima o nekim lokalnim govorima ili o govorima širih regija u današnjoj Crnoj Gori.

Da, prvo, podsjetim da je još na samom početku ovoga vijeka (1900. god.) o akcentu Prčanja i Ozrinića pisao Rešetar⁴ i da je vršio i izvjesna upoređivanja tog akcenta sa Vukovim i Daničićevim akcentom. Odmah iza ovog moram pomenuti i pozadugo »nezapaženu raspravu o govorima Crne Gore« Pavla Rovinskog iz 1905. godine⁵, u kojoj je data, pored svega ostalog, kako tvrdi jedan naš istaknuti lingvist, »prva tako obimna i bogata rasprava o govorima Crne Gore«⁶. Idući zasad započetim redom, treba pomenuti i ime Poljaka M. Mačekkog, koji je o karakteristikama govora Cuca i susjednih crnogorskih govora objavio radnju 1931. godine u Krakovu⁷.

U daljem izlaganju želio bih ukazati koje su oblasti crnogorske ispitivane i ko ih je ponajviše ispitivao, i to idući od primorskih i južnijih krajeva prema unutrašnjosti i sjevernim dijelovima Crne Gore.

Prije svega, pomenuo bih opsežnu građu o akcentu sela Lepetana (Boka Kotorska), i to u svim kategorijama riječi, u velikoj radnji Vase Tomanovića⁸, kao i u nekim drugim njegovim radovima iz leksikografije i onomastike. Za govore južno i istočno od Bokokotorskog zaliva — po prilici, od Lūštica, Krtola i Grblja do Paštrovića — nalazimo podatke, opet osobito u vezi s akcenatskim prilikama, u izvještajima R. Aleksića u Godišnjaku Zadužbine Sare i Vase Stojanovića VI, VII i VIII, zatim u njegovu *Izvještaju o ispitivanju govora krtolskog, muljanskog i gr-*

⁴ Vidjeti: *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Schriften der Balkancomission, Linguistische Abteilung I, Beč 1900.

⁵ P. Rovinskij: *Černogorija v jejo prošlom i nastojaščem*, Sankt-peterburg 1905, II/3, 474—687; inače, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti* najpoznatije je djelo Rovinskog, a izašlo je u tri toma — u šest svezaka.

⁶ D. Petrović: *Jedna nezapažena rasprava o govorima Crne Gore*, Zbornik za jezik i književnost, knj. I, Društvo za srpskohrvatski jezik SR Crne Gore, Titograd 1972, str. 67. i d.

⁷ M. Mačekki: *Charakterystyka gwary Cuców i na tle sąsiednich dialektów czarnogorskich*, Kraków 1931, II/2, A-225, A-245.

⁸ Južnoslovenski filolog, knj. XIV, Beograd 1935, str. 59—143.

baljskog, koji je objavljen u Glasniku SANU V/2, kao i u radovima znatno novijeg datuma D. Petrovića⁹. O mrkovićkom govoru, koji je, izgleda, jedan od najsloženijih crnogorskih govora, imamo nekoliko prethodnih radova i docniju opsežnu studiju *Mrkovički dijalekat* L. Vujovića¹⁰, kao i rad. M. Pešikana: *Oko mrkovićkog refleksa jata*¹¹, u kome nalazimo konstataciju da je mrkovički govor »stvarno, genetski — bio ekavsko-ijekavski« (str. 247). Crmnicu je dijalektološki obradio B. Miletić u nezaobilaznoj monografiji *Crmnički govor*¹², s tim što poređenja sa tim govorom i određena zapažanja o njemu nalazimo i u brojnim drugim radovima o crnogorskim i nekim drugim srpskohrvatskim govorima. Za govorna područja Bročanca, Pješivaca, Ceklina, Vrake, Šestana i Zete dati su i komentarisani podaci u brojnim radovima, prije svega, da kažem u radu Jovana Erdeljanovića: *Stari Srbi Zečani i njihov govor*¹³, zatim u radovima iz skorijeg vremena: u više radova D. Petrovića¹⁴, M. Pešikana¹⁵, D. Čupića¹⁶ i nekih drugih istraživača, čija imena zbog vremenske i prostorne ograničenosti nisam u mogućnosti navesti. O starocrnogorskim srednjokatunskim i lješanskim govorima imamo iscrpnu i na dobrom materijalu zasnovanu monografiju M. Pešikana¹⁷, o govoru Ozrinića značajan je istomimni izvještaj R. Boškovića iz 1935. godine¹⁸, a o govoru Bjelopavlića svakako je najpotpunija monografija D. Čupića:

⁹ Pored ostalog, vidjeti Petrovićev rad *O nekim pitanjima akcenatskog sistema u govorima Luštica i Krtola*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XVII/2, Matica srpska, Novi Sad 1974, str. 119—124.

¹⁰ Srpski dijalektološki zbornik, knj. XVIII, Beograd 1969, str. 73—398.

¹¹ Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XIV/1, Matica srpska, Novi Sad 1971.

¹² Srpski dijalektološki zbornik, knj. IX, str. 211—663.

¹³ Belićev zbornik I, Beograd 1937, str. 326—338.

¹⁴ Radovi: *Prilog poznavanju akcenatskog sistema u pješivačkom govoru*, Zbornik za filologiju i lingvistiku IX, Novi Sad 1966, str. 113—135; *Neke vokalske i konsonantske karakteristike pješivačkog govora*, Zbornik za filologiju i lingvistiku X, Novi Sad 1967, str. 161—169; *Sudbina konsonantskih grupa sc, šč, šć žđ u govoru Zete*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XI, Novi Sad 1968, str. 237—242; *Glavnije osobine akcenatskog sistema u govoru Vračana*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XV/2, Novi Sad 1973, str. 173—195; zatim njegovi radovi u Godišnjaku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu X, XVI/1, XVI/2, XVII/1 i XVIII/1 (u koautorstvu sa A. Mladenovićem).

¹⁵ *Izvještaj o ispitivanju starocrnogorskih govora...* (o govoru Pješivaca), Glas Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1958, str. 3. i dalje.

¹⁶ *Neke akcenatske i druge osobine zetskih govora...*, Oglеди — Bilten Republičkog zavoda za unapređivanje školstva 2/1963, Titograd, str. 69—75; *Pregled glavnih osobina govora Zete*, Južnoslovenski filolog, knj. XXXIII, Beograd 1977, str. 265—284.

¹⁷ *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, Srpski dijalektološki zbornik XV, Beograd 1965, str. 1—294.

¹⁸ *O govoru Ozrinića*, Godišnjak Zadužbina Sare i Vase Stojanovića II, Beograd 1935, str. 27—36.

Govor Bjelopavlića (sa dijalektološkom kartom)¹⁹ iz novijeg perioda (1977), s tim što treba pomenuti i neke druge njegove radnje koje se odnose na ovo područje, pa i one iz oblasti onomastike²⁰. Akcenatske osobnosti i akcenatski sistem piperskog govora vrlo iscrpno je obradio i dao M. Stevanović²¹, a neke osobnosti glasovnog sistema tog govora D. Petrović²². Za širu oblast istočnih, pa i dijela jugoistočnih crnogorskih govora imamo vrlo poznate radove M. Stevanovića, prije svega, njegovu poznatu monografiju *Istočnocrnogorski dijalekat*²³, u kojoj »podvlači razlike koje karakterišu« istočnocrnogorske govore i u izvjesnom smislu ih razlikuju od mlađih dijalekata i našeg književnog jezika; ove govore prof. Stevanović razvrstava »u četiri govorne grane«: a) zetskopodgoričku, b) pipersku, c) kučkobratonožičku i d) vasojevičku. Ovome svakako treba dodati i njegov rad *Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora*²⁴. O vasojevičkom i bjelopoljskom govoru nalazimo i kraće izvještaje B. Miletića u Godišnjaku Zadužbine Sare i Vase Stojanovića za 1935. i 1937. godinu, a treba pomenuti da nešto materijala i neka zapažanja o bjelopoljskim govorima nalazimo i u radu M. Sekulića: *Neke osobine govora Bijelog Polja*²⁵. Bihorski govor obradio je i objavio u svojoj studiji D. Barjaktarević²⁶, a kraće bilješke o gusinjskom govoru objavio je P. Đorđić²⁷. Zadovoljstvo je pomenuti i najnoviju opsežnu monografiju M. Pižurice: *Govor okoline Kolašina*²⁸, koja je potkraj prošle godine predstavljena naučnoj javnosti upravo u ovoj Akademiji, koja je i objavila. Njena je vrijednost ne samo u tome što donosi bogat dijalekatski materijal i valjane interpretacije, nego i u tome što

¹⁹ Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXIII, Beograd 1977, str. 1—226.

²⁰ *Akcentat imenica u Bjelopavličima*, Prilozi proučavanju jezika 6, Novi Sad 1970, str. 135—152; *Refleksi jata u Bjelopavličima*, Zbornik radova povodom 70-godišnjice akademika Jovana Vukovića, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 6, Sarajevo 1977, str. 75—80; *Mikrotoponimi sa -ina u Bjelopavličima*, Prilozi proučavanja jezika 5, Novi Sad 1969, str. 303—307; *Mikrotoponimi sa sufiksom -ac i -ica u Bjelopavličima*, Prilozi proučavanju jezika 5, Novi Sad 1969, str. 309—313.

²¹ *Sistem akcentuacije u piperskom govoru*, Srpski dijalektološki zbornik X, str. 68—184.

²² *Dve osobine glasovnog sistema piperskog govora*, Prilozi proučavanju jezika, knj. 1, Novi Sad 1965, str. 103—177.

²³ Vidjeti u Južnoslovenskom filologu XIII, Beograd 1933—34, str. 1—128.

²⁴ Objavljen u Zadužbini Luke Čelovića Trebinjca, Beograd 1933—34, str. 188—191.

²⁵ Tokovi, knj. 2—3, sv. 1, Ivangrad 1971, str. 156—176.

²⁶ *Bihorski govor*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini, knj. III, Priština 1966, str. 9—81; knj. IV, 1967, str. 1—39.

²⁷ *Beleške o gusinjskom govoru*, Zadužbina Luke Čelovića Trebinjca, Beograd 1933/34, str. 183—188.

²⁸ Posebna izdanja Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2, Titograd 1981.

se autor trudio da ustanovi »porijeklo stanovništva i dijalekatsku pripadnost govora Morače i Rovaca«. Pokazalo se da je to »sama dijalekatska periferija«, da je to govor istočnohercegovačkog tipa i da je dijalekatska granica prema Vasojevićima, u stvari, stara plemenska granica. *Dijalekt istočne Hercegovine D. Vušovića*²⁹ obuhvata teren tzv. »Stare Hercegovine«, koja kod Vušovića na istok seže do planina Bukovice i Prekornice, na sjever do Vojnika i Javorka, zapadnu granicu čine Njogoš i Zla gora, a južnu planine Budoš i Planinica, što znači da to djelo praktično obrađuje zapadnocrnogorske govore — uglavnom, šire područje nikšićkog kraja. Proučavanjem govora Nikšićkog polja, osobito proučavanjem tamošnje mikrotoponimije bavio se i D. Petrović³⁰. Široko, vrlo široko područje na padinama i visoravnima s obje strane Durmitora dijalektološki je obradio J. Vuković u svojoj poznatoj monografskoj studiji *Govor Pive i Drobnjaka*, koja je — kako znamo — objavljena u dva dijela³¹. Uskočki govor od poodavno proučava M. Stanić, i to proučavanje je rezultiralo nizom radova o tom govoru, prije svega — opsežnom studijom objavljenom u tri dijela³² i rječnikom dijalekatskim³³. I napokon, o govorima sjevernih krajeva Crnogorskog sandžaka imamo, koliko mi je poznato, jedan jedini rad, i to o akcentu pljevaljskog govora G. Ružičića³⁴.

Bio bi, naravno, veliki previđaj ako ne bih pomeuo i jedan broj radova opštijeg ili sintetičkog karaktera. Takvi su, recimo, rad prof. Boškovića: *O prirodi, razvitku i zamenicima glasa h u govorima Crne Gore*³⁵, neveliki rad R. Boškovića i M. Maleckog: *L' examen des dialectes du Vieux Monténégro* (Pregled dijalekata Stare Crne Gore)³⁶, zatim rad L. Vujovića: *Istoriski presjek gubljenja glagolske rekcije u crnogorskim govorima*³⁷, rad M. Pešikana: *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*³⁸, kao i rad A. Pece: *Prilog proučavanju prelaznih go-*

²⁹ Srpski dijalektološki zbornik, knj. III, Beograd 1927, str. 1—71 + dijalektološka karta.

³⁰ *Mikrotoponomastika Nikšićkog polja*, Prilozi proučavanju jezika 2, Novi Sad 1965, str. 125—144 (sa kartom).

³¹ *Govor Pive i Drobnjaka*, Južnoslovenski filolog XVII, str. 1—114; *Akcent govora Pive i Drobnjaka*, Srpski dijalektološki zbornik X, str. 185—417.

³² *Uskočki govor I*, Srpski dijalektološki zbornik XX, 1974, str. 1—259; *Uskočki govor II*, Srpski dijalektološki zbornik XXII, 1977, str. 1—157; *Uskočki akcent*, Srpski dijalekt. zbornik XXVIII, 1982, str. 63—191.

³³ Rječnička građa od 50.000 riječi nalazi se u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti.

³⁴ *Akcentatski sistem pljevaljskog govora*, Srpski dijalektološki zbornik III, str. 115—176.

³⁵ Južnoslovenski filolog XI, str. 179—197.

³⁶ Bulletin l'Acad. Polon., Kraków 1932, str. 3—13.

³⁷ Južnoslovenski filolog XX/1—4, str. 87—126.

³⁸ Zbornik za filologiju i lingvistiku, XX/1, N. Sad 1979, str. 149—169.

vora³⁹, jer je u njemu obuhvaćen i dio teritorije crnogorskih govora.

Iako će u posebnom saopštenju o tome biti riječi, i na ovom mjestu je potrebno istaći da su govori sedam crnogorskih naseljenih mjesta uvršteni u Opšteslovenski lingvistički atlas. Napisani su i fonološki opisi svih tih govora i objavljeni⁴⁰. Ti punktovi, ta naseljena mjesta su: *Radovići* na području o. Tivat (građu na terenu bilježili R. Aleksić 1967. i D. Petrović 1975, a fonološki opis napisao D. Petrović), *Reževići*, o. Budva (građu na terenu bilježili R. Aleksić 1967. i S. Remetić 1974, a fonološki opis napisao D. Petrović), *Gorana* na području o. Bar (građu na terenu bilježio D. Čupić, a fonološki opis napisali D. Petrović i D. Čupić), *Njeguši*, o. Cetinje (građu na terenu bilježio L. Vujović, a fonološki opis napisali P. Ivić i D. Petrović), *Golubovci* na području o. Titograd (građu na terenu zabilježio D. Čupić, a fonološki opis napisali P. Ivić i D. Petrović), *Trebaljevo*, o. Kolašin (građu na terenu bilježili R. Aleksić 1967. i M. Pižurica 1974, a fonološki opis napisao D. Petrović) i *Andželat*, o. Ivangrad (građu na terenu zabilježio R. Aleksić, a fonološki opis napisao D. Petrović). Koliko je složen i težak posao ispitivanje i interpretiranje crnogorskih govora — pokazuje i ovo što sam ovdje naveo: da su i po dvojica lingvisti bilježili dijalekatsku građu u nekim naseljenim mjestima, odnosno da su ponegdje i po dvojica autora pisali fonološke opise za govore nekih punktova. Prikupljena je dijalekatska građa i u izvjesnom broju crnogorskih naseljenih mjesta za Srpskohrvatski dijalektološki atlas, ali ona nije obrađivana niti kartografisana. U vezi s ovim valja napomenuti da će biti potrebno temeljito razmotriti mrežu crnogorskih punktova koja je svojevremeno utvrđena za ovaj atlas. Za proučavanje dijalekatske leksike od značaja je, svakako, i građa prikupljena na nekoliko crnogorska punkta za Opštakarpatiski dijaletkološki atlas.

Vrlo značajne priloge proučavanju crnogorskih govora nalazimo i u radovima i monografijama o jeziku pojedinih pisaca iz Crne Gore, o rukopisima nastalim u Crnoj Gori i sl. Naročito je mnogo radova o Njegoševom jezičkom izrazu, zatim o jeziku Stefana Mitrova Ljubiše, Marka Miljanova i dr. Pošto je o ovom predviđeno i posebno izlaganje, ja ću na ovom mjestu samo istaći da mi se čini da u ovim poslovima prvo mjesto pripada A. Mladenoviću, koji je autor i poznate monografije *Jezik vladike Danila*⁴¹ i niza radova koji se odnose na pisma i rukopisa.

³⁹ Radovi ANUBiH LXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo 1981, str. 43—52 + 1 tabela i 27 karata.

⁴⁰ *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo 1981, str. 523—557.

⁴¹ Izd. Matica srpska, Novi Sad 1973, str. 1—200.

pisane nastale u Crnoj Gori. Smatram da je od značaja i monografija B. Ostojića: *Jezik Petra I Petrovića*⁴² i naročito studija D. Vušovića: *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika* (Južnoslovenski filolog IX, Beograd 1930, 93—196), zatim radovi M. Stevanovića: *Neke osobine Njegoševa jezika* (JF XIX, 1951—1952, str. 17—33), *Jezička tumačenja u komentarima Njegoševa Gorskog vijenca* (SANU, Beograd 1976, 1—144), poznata knjiga I. Sekulić: *Jezik Njegošev — Njegošu knjiga duboke odanosti*, (Novi Sad 1961, str. 445), *Rečnik uz celokupna dela P. II Petrovića Njegoša* R. Boškovića i M. Stevanovića (»Obod« Cetinje — »Prosveta« Beograd, III izd., 1974, str. 1—315), radovi J. Vukovića: *Ka proučavanju jezika i stila u Njegoševom Gorskome vijencu* (»Prosvjetni radnik« BiH II, sv. 6, Sarajevo 1947), *O jeziku i stilskim osobinama Mihaila Lalića* (»Brazda« III, Sarajevo 1950), *O pravilnosti jezika u delu »Svadba« Mihaila Lalića*, PSKJ II/1, 1951), J. Milovića: *Rukopis »Gorskog vijenca« Petra II Petrovića Njegoša* (CANU, Posebna izd. 13, Odjelj. umjet. 3, Titograd 1982), R. Rotkovića: *Tragajući za Ljubišom* (»Pobjeda«, Titograd 1982) i dalje radovi V. Nikčevića i drugih autora o narodnom jeziku u crnogorskoj književnosti različitih perioda, o nizu elemenata i osobina Njegoševog i Ljubišinskog jezika, o leksici ili nekim drugim aspektima književnojezičkog izraza pisaca iz Crne Gore.

Svemu prethodnom treba dodati i radove u kojima se obrađuje supstratna leksika sa crnogorskih područja, kao što je, na primjer, studija S. Musića: *Romanizmi u severozapadnoj Boki Kotorskoj*⁴³, kao i one radove u kojima se obrađuje mikrotoponimija, odnosno uopšte onomastička građa, zatim terminološka građa u oblastima materijalne i duhovne kulture.

*
* *
*

Možda se nekom čak i iz ovog kraćeg osvrtu na dosadašnja istraživanja i prikupljanja dijalekatske građe u Crnoj Gori može učiniti da su crnogorski govori sasvim dovoljno poznati i izučeni. Moram odmah reći da je takav utisak i varljiv i vrlo površan. Jer, naša znanja o crnogorskim govorima su još uvijek u fazi neophodnih dopunjavanja, preciziranja i utvrđivanja kako karakteru pojedinih dijalekatskih pojava, tako i njihovog rasporeda i rasprostiranja. Valjda je to i glavni uzrok što do danas niko nije

⁴² Posebna izdanja Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, knj. 8, Odjeljenje umjetnosti, knj. 1, Titograd 1976, str. 1—302.

⁴³ Izd. Filološki fakultet u Beogradu (monografija), Beograd 1972.

ni pokušao da napiše cjelovitu monografsku studiju o crnogorskim govorima. Ali, istini za volju, valja reći: ako se iko toj mogućnosti stvarno približio, onda je to, svakako, M. Pešikan, kome moramo dugovati veliku zahvalnost za izvrstan sintetički rad *Jedan opšti pogled na crnogorske govore*⁴⁴, koji bi, poslije obavljenih izvjesnih dopunskih istraživanja, mogao poslužiti kao dobra osnova za izradu gore pomenute studije.

Kada sumiramo rezultate dosadašnjih dijalektoloških ispitivanja na tlu Crne Gore, onda se pokazuje — kako smo to već u početku istakli — da su crnogorski govori u toku posljednjih nešto više od 50 godina ispitivani sa dosta naučne radoznalosti i dosta intenziteta. Naveo sam i šta je moglo podsticati veći dio tih ispitivanja. Pa ipak, uzeto u cjelini, ispitanošću crnogorskih govora ne možemo biti u potpunosti zadovoljni. A evo zašto.

1. Svi govori u Crnoj Gori nisu ravnomjerno ispitivani i podjednako ispitani. Kako bi rekao prof. Brozović: »Jedni su govori poznati detaljno, iscrpno i svestrano, drugi samo općenito u okviru veće cjeline, u trećih su prikazane samo neke pojave...«⁴⁵ I stvarno je to tako i u pogledu ispitivosti crnogorskih govora: dok su iz već navedenih razloga tzv. starocrnogorski govori znatno više ispitivani i o njima napisano mnogo više radova, dotle je crnogorski dio novoštokavskog dijalekta istočnohercegovačkog tipa znatno manje ispitivan. Praktično, sjeverni dijelovi Crne Gore, od rijeke Tare sjeverno i sjeveroistočno, gotovo da nisu ni ispitivani, pa o njima i nemamo radova izuzev onog pominjanog Ružičićevog rada o akcenatskom sistemu pljevaljskog govora. U tim sjeveroistočnim krajevima čini mi se da ni granice između ijekavskih i ekavskih govora nisu dovoljno jasne, jer nisu terenskim ispitivanjima utvrđene. Doduše, i pored ne malog broja radova, ni crnogorski govori na krajnjem jugozapadu nisu sasvim obrađeni, pa se prof. Petrović, pišući o stepenu proučenosti govora u zoni Boke Kotorske, s pravom vjeka i žali: izuzimajući Prčanj i Lepetane, »o drugim govorima na ovom području, međutim, informacije kojima raspolazemo zasad su prilično fragmentarne i otuda su naše mogućnosti da sagledamo njihovo mesto u okviru ostalih zetskih govora, posebno onih u kontinentalnom pojasu, prilično ograničene i nesigurne. Pri tome se, naime, pokazuje (2)/ da su istraživači dosad uzgred pomenuli nemali broj osobina ovih govora, ali nas ti podaci ne informišu često ni o najznačajnijim karakteristikama govora o kojima je reč, niti nam omogućavaju uvid u njihovu unutrašnju diferencijaciju.«⁴⁶ Na neispitanost pojedinih zona crnogorskih govora ukazuje i M. Pešikan: »Ostaje, naravno, još dosta da se uradi i na opisivanju nedovoljno poznatih govora, kao što su govori primorja, okoline Cetinja i Riječ-

⁴⁴ Vidjeti fusnote 1 i 38.

⁴⁵ *Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije*, str. 60.

⁴⁶ *O nekim osobinama akcenatskog sistema u govorima Luštica i Kr-tola*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XVII/2, Novi Sad 1974, str. 119.

ke nahije, orjensko-nikšićkog pojasa i posebno predjela na krajnjem sjeveru i istoku republike...⁴⁷ S pravom isti autor ističe potrebu proučavanja arhivskog materijala, »naročito iz turskog doba, jer će to omogućiti sigurnije istorijsko praćenje pojedinih pojava«.⁴⁸

2. Vidljivo je da se u izvjesnim monografskim studijama o crnogorskim govorima obrađuju vrlo velika i široka područja, pa čak i područja koja obuhvataju i po nekoliko različitih govornih zona. Takav je slučaj, recimo, sa dvije-tri studije koje spadaju među najznačajnije radove o crnogorskim govorima: sa *Istočno-crnogorskim dijalektom* prof. M. Stevanovića, koji obuhvata prostor istočne i jugoistočne Crne Gore od Zete pa do kraja Vasojevića na sjeveru i ima dosta jasno izdiferencirane četiri govorne zone: zetskopodgoričku, pipersku, kučkobratonožićku i vasojevićku, zatim sa *Govorom Pive i Drobnjaka* prof. J. Vukovića, gdje je obrađeno prostrano područje koje razdvaja masiv Durmitora, pa donekle i sa Vušovićevim *Dijalektom Istočne Hercegovine*. Ako se ima u vidu ono što je i sam prof. Stevanović konstatovao: »Crnogorska plemena — na njih je odavna izdijeljena ova pokrajina — su male zasebne etničke celine, ili bar nose izvesna etnička obeležja po kojima ih jedno od drugog odlikujemo. Pored ostalog, među njima postoje izvesne razlike i u jezičkim crtama«⁴⁹, kao i ono što M. Pešikan takođe ističe: »Uopšte širom čitave crnogorske teritorije dolazi do diferenciranja pojedinih lokalnih tipova, po pravilu u plemenskim granicama«⁵⁰ — onda neće biti teško procijeniti i zaključiti da nije lako na većim prostorima u Crnoj Gori obuhvatiti i u jednoj studiji eksplicirati sve dijalekatske, osobito mikrodijalekatske pojave značajne za diferenciranje i kvalifikovanje pojedinih lokalnih govora i govornih tipova. Mislim da je u ovom pogledu vrlo ilustrativan *Govor Pive i Drobnjaka*, gdje je u stvari obrađen govor Pive, ali ne u zadovoljavajućoj mjeri i govor Drobnjaka. Sažimanja i uopštavanja lokalnih dijalekatskih pojava otežavaju i detalji ili slojevi osobenosti koje su rezultat međugovornih i međudijalekatskih dodira i strujanja, kao i pominjanih pomjeranja stanovništva — raseljavanja i doseljavanja, kakav slučaj je, na primjer, konstatovao D. Cupić za Bjelopavliće, gdje su se poslije hercegovačkog ustanka, dakle krajem prošloga vijeka, doselile »neke porodice iz Cetinja, Lješanske nahije, Čeva, Kuča, Grahova, Pljevalja, Bosne, Šaranaca itd.«, i to iz prostog razloga što je Bjelopavlićka ravnica ostala »pusta — raseljena tokom cijelog 16, 17, pa i 18. vijeka«⁵¹.

⁴⁷ Stanje proučavanja crnogorske govorne zone i dalji zadaci, Zbornik za filologiju i lingvistiku XIII/1, Novi Sad 1970, str. 188.

⁴⁸ M. Pešikan: *Op. cit.*, str. 187. i 188.

⁴⁹ *Istočnocrnogorski dijalekat*, str. 2.

⁵⁰ Stanje proučavanja crnogorske govorne zone i dalji zadaci, str. 192.

⁵¹ *Govor Bjelopavlića*, str. 4.

Naravno, ne treba ispustiti iz vida ni pomjeranja i međuuticaje koji su neminovno prisutni i u novije vrijeme i koji — kako sam to već na jednom mjestu u prethodnom izlaganju istakao — moraju imati odraza i ostaviti tragove u crnogorskom dijalekatskom kompleksu. Prof. Pešikan je to dobro uočio i naznačio pravce tih međuuticaja: »Za novije doba, međutim, postaje primjetno neke vrste prevazilaženje lokalnih tipova i početak izvjesnog ujednačavanja, generalizovanja, naročito oko nekadašnjeg centra Crne Gore. Takođe jača uzajamnost starijih govora s crnogorskim govorima hercegovačkog tipa. Česta seljenja i intenzivan kontakt sa slobodnom crnogorskom teritorijom učinili su da su se pojedine odlike starijih govora prenosile i preko akcenatske granice, čime se sjever i sjeverozapad Crne Gore povezuju s matičnim crnogorskim krajevima i donekle podvajaju od ostalih novoštokavskih oblasti. Primjetan je i obrnut uticaj, tj. uticaj govora hercegovačkog tipa na neke starije crnogorske govore, npr. cucki i ozrinički«⁵².

3. Dosadašnja ispitivanja crnogorskih govora karakteriše prilično velika neujednačenost u metodologiji i opsegu ispitivanja. Kada se imaju u vidu svi ti radovi o crnogorskim govorima, čovjek se ne može oteti utisku da je svaki ispitivač, uglavnom, po svojim kriterijumima odabirao »najvažnije« crte i pojave koje treba na terenu zabilježiti, tako da su u izvjesnim slučajevima mnogi važni fakti i činjenice ispuštani, a bilježeni su neznčajniji podaci — i sl. Pored toga, imamo vrlo često sasvim ograničene opise i izvještaje po obimu, na jednoj, i — kako sam već rekao — studije za šire oblasti, ali bez pojedinosti o lokalnim govorima, na drugoj strani. Dodajmo još i to da se u ovim drugim, tj. u opsežnijim studijama i monografijama, ponekad interpretiraju u cijelosti osobine govora ili jednog dijalekta, a ponekad samo razlike koje karakterišu i razlikuju određene govore od mlađih dijalekata i našeg književnog jezika, kako je postupio, na primjer, prof. Stevanović u *Istočnocrnogorskom dijalektu*.

4. Za većinu radova o crnogorskim govorima karakteristično je to da se u njima obrađuju glasovne, prozodijske, morfološke i leksičke pojave, dok su zapostavljeni problemi dijalekatske sintakse, koja je, po mnogima, duša jezika, zatim semantike i građenja riječi. Ponekad su opisi govora dati kao popis, zbir pojedinih činjenica bez pretenzije da se utvrdi i predoči i slika strukture određenog govora. »Otuda mi«, kako lijepo reče prof. Ivić za ispitanoš srpskohrvatskih govora uopšte, »iako uglavnom znamo čega sve ima u dijalektima, nemamo preciznu predstavu o izoglosama čitavog niza osoibna.«⁵³ Rekao bih: ne znamo često gdje počinju, dokle sežu, gdje se ukrštaju i miješaju sa drugim poja-

⁵² Stanje poručavanja crnogorske govorne zone i dalji zadaci, str. 192.

⁵³ *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika — Uvod i štokavsko narečje*, str. 10.

vama. Zato je situaciju na terenu potrenbo sagledati i prezentirati u svojoj sloječnosti što je stvaraju često izukršane, uzajamno nezavisne izoglose različityh jezičkih pojava. Posljednji je čas da se shvati da se ozbiljan rad na klasifikaciji govora i na njihovom predstavljanju na dijalektološkim kartama ne može zasnovati na fragmentarnosti i na poznavanju nekoliko osobenosti koje se izvlače iz ne baš uvijek vještih opisa govora ili nepotpunih terenskih bilježnja. Takav rad se mora temeljiti na sloječnom poznavanju dijalekatskog materijala svakog područja i na sa sigurnošću zapisanim pojavama.

5. Čini se da je ispitivanje crnogorskih govora počesto pratilo i bilježenje istih pojava na različite načine, što svakako dovodi do nedoumica i izvjesnih nesporazuma. Prisutna su i određena kolebanja, kakvo npr. nalazimo kod Tomanovića: »Pored dva silazna akcenta $\grave{}$ i $\tilde{}$ u govoru sela Lepetana postoji samo jedan uzlazni, dugi, a i taj je nestalan, jer se često mesto njega izgovara obična dužina iza koje dolazi $\grave{}$, pa se kaže sad *národ* itd., a sad *nārđđ* itd. Ove dužine mogu i da se manje ili više penju po tonu, pa je gdekad teško razlikovati da li su to dužine pred akcentom ili akcentat; katkad izgleda kao da su dva akcenta: *nécù* itd.«⁵⁴ Te dužine se, vjerovatno, »manje ili više penju po tonu« i u drugim govorima sa predakcentskim kvantitetima, ali nisam siguran i da su to akcenti. Kao kvantitete ih je bilježio prof. Stevanović (*frumentinā, uskopāmō, šedimō*⁵⁵), tako su bilježeni i u nizu drugih radnji, pa i u *Fonološkim opisima* pomenutih crnogorskih govora. S druge pak strane, u Uskocima M. Stanić bilježi i po četiri akcenta u vokativu *Milđvānđ*⁵⁶, pa i u leksici druge vrste, što je premnogo pa makar se radilo i o skandiranju ili iblo kakvoj naglašenoj emocionalnoj situaciji.

6. I napokon, da pomenem još i to, nije teško uočiti da je i terminologija kojom se označavaju pojedine zone ili govorni tipovi u Crnoj Gori vrlo neujednačena, tako da i ta terminološka raznolikost može da dovede do nesporazuma. Vidjeli smo da Stevanović operiše terminom *zetskopodgorička* »grana« istočnocrnogorskog dijalekta, Ivić u svojoj *Dijalektologiji* ima termin *zetsko-sjenički dijalekat*⁵⁷, a u radu *O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata* upotrebljava termin *zetsko-lovcenski*⁵⁸; J. Vuković, opet, u ijekavskom kompleksu izdvaja *zetsko-novopazarski tip* kao najarhaičniji⁵⁹, a Pešikan grupišući crnogorske govore izdvaja *zetsko-*

⁵⁴ Akcentat u govoru sela Lepetana (*Boka Kotorska*), str. 59.

⁵⁵ *Istočnocrnogorski dijalekat*, str. 121.

⁵⁶ *Uskočki akcentat*, Srpski dijalektološki zbornik XXVIII, Rasprave i građa, Beograd 1982, str. 72.

⁵⁷ *Dijalektologija*..., str. 156.

⁵⁸ Književnost i jezik 1, Beograd 1963.

⁵⁹ *Bosanski i hercegovački ijekavski govorni tipovi (u svetlu raščlanjivanja ijekavskog narečja)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n.s., sv. XVIII, Sarajevo 1963, str. 18.

-gornjopolimski dijalekat sa četiri poddijalekta ili govorna pojasa⁶⁰. No, ovo nisu i jedine terminološke različitosti. Toga ima i kad se označavaju pojedine dijalekatske pojave, promjene i sl. Složićemo se da bi bilo daleko korisnije ujednačiti koliko je moguće više to terminološko šarenilo.

Ove posljednje konstatacije se ni u kom slučaju ne bi smjele shvatiti u smislu omalovažavanja dosadašnjih napora u ispitivanju i proučavanju crnogorskih govora, jer se radi o ozbiljnim naučnim nastojanjima, a postojanje vrijednih dijalektološki radova i studija o ovim govorima svjedoči o tome da su pojedini njihovi dijelovi bili predmet ozbiljnih dijalektoloških razmatranja. Prema tome, pred nama stoji zadatak da tačno utvrdimo koji su to crnogorski govori ispitani u potpunosti, koji samo djelimično, odnosno koji uopšte nisu ispitivani, zatim da konstatujemo koje pojave su nedovoljno proučene i čemu treba posvetiti osobitu pažnju, jer je sve to prijeko potrebno za sagledavanje rasporeda svih najznačajnijih areala na crnogorskom govornom prostoru i bitnih elemenata za izučavanje dijalekatske diferencijacije tog prostora, odnosno za stvaranje jedne potpunije i naučno fundirane predodžbe i slike o crnogorskim govorima. Naravno, sve to treba raditi osmišljeno, planski i sistematski, i to što je moguće brže kako ne bi propala i posljednja šansa da se spase za dijalektologiju i jezičku nauku uopšte vjerodostojna svedočanstva prije nego što se ne počnu gubiti, temeljitije zatirati ili prilagođavati i ujednačavati sa modelima standardnojezičkog izraza u uslovima krupnih društveno-ekonomskih promjena i modernih sredstava informisanja.

Dragomir VUJIČIĆ, Sarajevo

CONTRIBUTION GÉNÉRAL SUR LES RÉSULTATS DES RECHERCHES
DES PARLERS MONTÉNÉGRINS EFFECTUÉES JUSQU'A PRÉSENT

Résumé

Le rapport d'introduction, dont le but a été, comme c'était accentué dans le titre, de faire un aperçu général sur les résultats des recherches effectuées jusqu'à présent, et concernant les parlers monténégrins, a incité la discussion sur l'état des recherches et les perspectives des études du complexe dialectal monténégrin.

⁶⁰ Jedan opšti pogled na crnogorske govore, str. 168. i 169.

